

VI. BUXGALTERIYA HISOBI, IQTISODIY TAHLIL VA AUDIT

UDK: 336.225.673

QO‘SHILGAN QIYMAT SOLIG‘INING NOL DARAJALI STAVKADAGI HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Djalilov Rahmonkul Hamidovich - Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti
katta o‘qituvchisi

ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ РАСЧЕТА НУЛЕВОЙ СТАВКИ НАЛОГА НА ДОБАВЛЕННУЮ СТОИМОСТЬ

Джалилов Рахмонкул Хамидович - Старший преподаватель
Каршинского инженерно-экономического института

ISSUES OF IMPROVING THE CALCULATION OF THE ZERO RATE OF VALUE ADDED TAX

Djalilov Rakhmonkul Khamidovich - Senior Lecturer of the
Karshi Engineering and Economic Institute

Annotasiya. Ushbu maqolada soliq tizimida raqamli iqtisodiyot sharoitida soliq sohasida amalga oshirilayotgan siyosatning qo‘shilgan qiymat solig‘ini hisobga olish mexanizmlariga ta’siri o‘rganilgan.

Kalit so‘zlari: Raqamli iqtisodiyot, soliq tizimi, soliq nazorati, soliq ma’muriyatchiligi, qo‘shilgan qiymat solig‘i, elektron hisobvaraqa-faktura, raqamli soliqqa tortish.

Аннотация. В данной статье исследуется влияние политики, реализуемой в налоговой сфере в условиях цифровой экономики в налоговой системе, на механизмы учета налога на добавленную стоимость.

Ключевые слова: цифровая экономика, налоговая система, налоговый контроль, налоговое администрирование, налог на добавленную стоимость, электронное выставление счетов, цифровое налогообложение.

Abstract. This article examines the impact of the policy implemented in the tax sphere in the digital economy in the tax system on the mechanisms for accounting for value added tax.

Key words: digital economy, tax system, tax control, tax administration, value added tax, electronic invoicing, digital taxation.

1. KIRISH

Mamlakatimizda so‘nggi yillarda ko‘plab sohalar singari buxgalteriya hisobi sohasida ham islohotlar olib borilmoqda. Ushbu sohani rivojlantirish maqsadida bir qator me‘yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-con farmoni [1] va 2020 yil 24 fevraldagi “Moliyaviy hisobotning

xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlap to‘g‘risida”gi PQ-4611-son qarorida [2] mamlakatimizda buxgalteriya hisobini moliyaviy hisobning xalqaro standartlari bosqichma-bosqich o‘tkazish hamda moliyaviy va soliq hisoblarini uyg‘unlashtirish vazifasi belgilab berilgan edi. Ushbu vazifalarni ijrosini ta‘minlash maqsadida Iqtisodiyot va moliya vazirligi tomonidan MHXS lari o‘zbek tiliga tarjima qilindi va 2021 yildan boshlab yirik xo‘jalik yurituvchi subyektlar buxgalteriya hisobini

xalqaro standartlar asosida yuritmoqda va moliyaviy hisobotlarni tuzishmoqda.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarga o'tgan yuridik shaxslar 2020 yil 20 oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 3221-1 raqami bilan ro'yxatdan o'tgan "Soliq hisobotining shakllarini tasdiqlash to'g'risida"gi qarorga [3] qo'shimchalar kiritish asosida soliq hisobotlari, shu jumladan, qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha hisobot shakllari MHXS lariga yaqinlashtirildi.

2. MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Qo'shilgan qiymat solig'i hisobini yuritishda MHXS asosida tashkil etishda bir qancha xalqaro standartlaridan foydalaniladi.

Xalqaro amaliyotda qo'shilgan qiymat solig'i buxgalteriya hisobining obyekt sifatida hisobga olishda bir nechta MHXSlardan foydalaniladi, jumladan, MHXS (IFRS) 5 - "Sotish uchun mo'ljallangan uzoq muddatli aktivlar", MHXS (IFRS) 13 - "Haqqoniy qiymatni baholash", BHXS (IAS) 2 - "Tovar-moddiy zaxiralar", BHXS (IAS) 7 - "Pul mablag'lar harakati to'g'risidagi hisobot", BHXS (IAS) 8 - "Hisob siyosati, hisob baholashlardagi o'zgarishlar va xatolar", BHXS (IAS) 11 - "Qurilish shartnomalari", BHXS (IAS) - 12 "Foyda soliqlari", BHXS (IAS) 16 - "Mulk (yer), bino, mashina va asbob-uskunalar", BHXS (IAS) 17 - "Ijara", BHXS (IAS) 19 - "Xodimlarning daromadlari", BHXS (IAS) 28 - "Qaram tadbirkorlik subyektlaridagi va qo'shma korxonalaridagi investisiyalar", BHXS (IAS) 36 - "Aktivlarning qadrsizlanishi", BHXS (IAS) 38 - "Nomoddiy aktivlar", BHXS (IAS) 39 - "Moliyaviy instrumentlar" standartlardan. Shuningdek, qo'shilgan qiymat solig'i buxgalteriya hisobini tashkil etishda 15-son MHXS «Xaridorlar bilan shartnomalar bo'yicha tushum» nomli standart qo'llaniladi.

Respublikamiz hukumati tomonidan so'nggi yillarda qabul qilingan hujjatlardan

ko'rinib turibdiki, qo'shilgan qiymat solig'i hisobini xalqaro tan olingan standartlar asosida yuritish bugungi kunning dolzarb masalalardan hisoblanadi. Qo'shilgan qiymat solig'i hisobini takomillashtirish borasida ko'pchilik iqtisodchilar ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishgan.

K.M.Misirov "Bilvosita soliqlarning moliyaviy hisobi va auditini takomillashtirish" mavzusidagi dissertasiyasida qo'shilgan qiymat solig'i va aksiz solig'ining moliyaviy hisobini takomillashtirish muammolarini o'rgangan va yechimi sifatida bir qator takliflar bergan [4]. Ushbu ilmiy ishda qo'shilgan qiymat solig'ining moliyaviy hisobini amaldagi foydalanilayotgan schyot faktura shaklini takomillashtirish asosida QQS bazasini aniqlashtirish masalalari yoritilgan.

K.R.Xotamov o'zining ilmiy-tadqiqot ishlarida qo'shilgan qiymat solig'i bilan bog'liq bir qator masalalarni tadqiq qilgan. Jumladan, mahsulotlar eksportini tasdiqlash, soliq solinadigan bazaga tuzatish kiritish va uning natijalarini buxgalteriya hisobida aks ettirish, qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha nol darajali stavkani qo'llash, avtomatlashtirilgan tizimda hujjatlar asosida soliq auditini o'tkazish metodikasini va bilvosita soliqlarni hisobga olish, hujjatlarda aks ettirish va jarayonlarning schyotlardagi bog'lanishlarini amaliy va uslubiy asoslangan holda takomillashtirish va boshqalar.

K.R.Xotamovning ta'kidlashicha: hisobda buxgalteriya yozuvlarining mohiyatan to'g'ri berilishi hisob-kitob ishlaridagi chalkashliklarni bartaraf etadi, moliyaviy va soliq hisobotlarni tuzishda xatoliklarga yo'l qo'yilmasligini ta'minlash maqsadida ortiqcha to'langan bilvosita soliqlar summolari qaytarilishini 6410 - "Budjetga to'lovlar bo'yicha qarzar (turlari bo'yicha)" schyotidan emas, taklif qilingan 4420 - "Budjetga ortiqcha to'lovlar" schyotidan qaytarish taklifi berilgan (1-jadval).

1-jadval

Nol darajali stavkani qo'llash bo'yicha operatsiyalarni buxgalteriya hisobida aks ettirish tartibi [5]

t/r	Xo'jalik operatsiyalarining mazmuni	21-son BHMС asosida		Berilayotgan taklif asosida	
		Dt	Kt	Dt	Kt
1.	Xom-ashyo va materiallar sotib olinganda to'langan qo'shilgan qiymat solig'i summasiga (eksport korxonalarida)	4410*	6010	4420	6010
2.	Nol darajali stavkani qo'llash bo'yicha budjetdan mablag'ning qaytarib olinishiga	5110	6410	5110	4420
3.	Nol darajali stavkani qo'llash natijasida hosil bo'lgan summani boshqa soliqlar bo'yicha qarzdorlikni so'ndirish uchun yo'naltirganda	6410	4410	6410	4420
4.	Tovarlar eksporti tasdiqlanmaganda to'liq hisoblangan qo'shilgan qiymat solig'i summasiga	-	-	9430	6410
5.	Tovarlar eksporti tasdiqlanmaganda ilgari xom-ashyo va materiallar sotib olinganda to'langan qo'shilgan qiymat solig'i summasining hisobga olinishiga	-	-	6410	4420
6.	Tovarlar eksporti tasdiqlanmaganda budjetdan bo'lgan qarzdorlik hisob-kitob schyotidan o'tkazib berilganda	-	-	6410	5110

Sotilgan tovarlar bo'yicha hisoblashlar amalga oshirilganidan keyin ma'lum bir sabablarga ko'ra qaytarilgan tovarlar va ular bo'yicha to'langan qo'shilgan qiymat solig'i summasini buxgalteriya hisobida aks ettirish jarayonida sotilgan mahsulotning puli to'langanligi yoki to'lanmaganligiga e'tibor qaratish lozim hamda hisob-kitob qilinganligiga qarab buxgalteriya hisobi aks ettirish maqsadga muvofiqdir.

A.B.Abdullayev o'zining ilmiy-tadqiqot ishlarida qo'shilgan qiymat solig'i hisobini takomillashtirishda asosan elektron hisobvaraqa-fakturalarga urg'u bergan [6].

Bugungi kunda elektron shakldagi hisobvaraqa-fakturalardan amaliyotda qo'llash natijasida:

tadbirkorlik subyektlari uchun elektron hisobvaraqa-fakturani rasmiylashtirish tartibi osonlashadi hamda vaqt sarfi kamayadi;

qo'shilgan qiymat solig'ining to'g'ri hisoblanishi va budjetga o'z vaqtida undirilishini tezkor nazorat qilish imkoni yaratiladi;

qo'shilgan qiymat solig'ini budjetdan qaytarib olish tartiblari yengillashtiriladi.

Xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan elektron schyot-fakturalardan foydalanish natijasida hisob-fakturalarni soliq

hisobotlarida aks ettirmaslik holatlari, import qilingan tovarlar uchun bojxonada to'langan QQS summalarni ortiqcha miqdorda hisobga olish evaziga QQS summasini kamaytirish holatlari, hisob-fakturalarni qalbakilashtirish, QQS to'lovchi bo'lmagan korxonalar hisobiga QQS summasini hisobga olish, ya'ni qo'shilgan qiymat solig'ini to'lashdan qochish holatlarining oldi olinadi va bu esa soliq siyosatini takomillashuvi hamda iqtisodiyotda xufiyona aylanma darajacini qisqaririshiga olib keladi.

F.A.Akramovning ilmiy-tadqiqot ishlarida qo'shilgan qiymat solig'i auditini takomillashtirish masalalarini o'rganishda, qo'shilgan qiymat solig'i hisobining ba'zi masalalarini yoritib bergan. Taftishchilar tomonidan qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha hisobotlarda ko'psatilgan soliq bazasiga tuzatish kiritilishini tekshirishda tuzatishlarning hujjatlarda asoslanganligi o'rganiladi. Shuningdek, bu operatsiyalarni buxgalteriya hisobining boshlang'ich hujjatlari va schyotlariga to'g'ri olib borilishi aks ettirilganligi tekshiriladi [7].

Bizning fikrimizcha, yuqoridagi ilmiy ishlarda raqamli iqtisodiyot sharoitida qo'shilgan qiymat solig'i hisobining o'ziga xos xususiyatlari atroflicha hisobga olinmagan. Shuningdek, qo'shilgan qiymat solig'i hisobini

MHXSlariga transformasiya qilish jarayonidagi muammolar yoritilmagan.

Respublikamizda buxgalteriya hisobini MHXS o'tkazish va transformatsiya qilish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevraldagi PQ-4611-son "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 24 avgustdagi 507-son "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari va unga tushuntirishlar matnini tan olish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi qarorlari qabul qilingan[8].

3. TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotimiz metodologiyasi bo'lib, soliq siyosati va qo'shilgan qiymat solig'i hamda soliq imtiyozlari bo'yicha iqtisodiy munosabatlar hisoblanadi. Soliq imtiyozlari

bo'yicha nazariy asoslar umumlashtirildi hamda uning hisobini MHXS asosida takomillashtirish tadqiq qilindi. Tadqiqot jarayonida amaliy materiallarni taqqoslash va guruhlash kabi usullardan foydalanilib, xulosa va takliflar ishlab chiqildi.

4. ASOSIY TAHLILLAR VA NATIJALAR

Qo'shilgan qiymat solig'ini hisobga olishdagi asosiy boshlang'ich hujjat hisobvaraqa-faktura bo'lib hisoblanadi va u O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 47-moddasida o'z aksini topgan.

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining qo'shilgan qiymat solig'i bilan bog'liq ba'zi normalar buxgalteriya hisobida qanday tartibda aks ettirilishini ko'rib chiqamiz. Qo'shilgan qiymat solig'ini hisobga olishda ishtirok etadigan schyotlar quyidagi 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Qo'shilgan qiymat solig'ini buxgalteriya hisobida aks ettirishda ishtirok etadigan schyot tizimi [9]

Schyotning raqami	Schyotlar nomi
4010	Xaridorlar va buyurtmachilardan olinadigan schyotlar
4310	TMQlar uchun mol yetkazib beruvchilar va pudratchilarga berilgan bo'naklar
4410	Budjetga soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha bo'nak to'lovlari (turlari bo'yicha)
5110	Hisob-kitob schyoti
5210	Mamlakat ichidagi valyuta schyotlari
5220	Chet eldagi valyuta schyotlari
5510	Akkreditivlar
6010	Mol yetkazib beruvchilar va pudratchilarga to'lanadigan schyotlar
6240	Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha kechiktirilgan majburiyatlar
6310	Xaridorlar va buyurtmachilardan olingan bo'naklar
6410	Budjetga to'lovlar bo'yicha qarz: QQS bo'yicha qarz
7010	Mol yetkazib beruvchilar va pudratchilarga to'lanadigan schyotlar
7310	Xaridorlar va buyurtmachilardan olingan bo'naklar
9010	Tayyor mahsulotlarni sotishdan daromadlar
9020	Tovarlarni sotishdan daromadlar
9030	Ishlar bajarish va xizmatlar ko'rsatishdan daromadlar
9040	Sotilgan tovarlarning qaytishi
9110	Sotilgan tayyor mahsulotlarning tannarxi
9120	Sotilgan tovarlarning tannarxi

Biz xo'jalik yurituvchi subyektning hisob tizimida qo'shilgan qiymat solig'i bilan bog'liq bo'lgan operatsiyalarning buxgalteriya hisobi schyotlarida qayd qilib borish jarayonlarini yoritib berishdan voz kechgan holda, BHMS-21 keltirilmagan operatsiya-

larning ba'zilarini ochib berishga harakat qilamiz.

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining 239-moddasida tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilish bo'yicha aylanmaga tovarni bepul berilishini kiritish

tartibi belgilangan. Ushbu jarayonlarni aks ettirish bilan bog‘liq qo‘shilgan qiymat solig‘i

buxgalteriya hisobi schyotlarida quyidagicha aks ettiriladi.

3-jadval

Bepul berilgan mahsulot va tovarlarga tegishli QQS hisoblashni schyotlarda aks ettirish

№	Xo‘jalik operatsiyalari mazmuni	Buxgalteriya yozuvlari		
		Summa (ming so‘m)	Schyotlar korrespondensiyasi	
			Dt	Kt
1.	Xarid qilingan tayyor mahsulotlarning qiymati hisobdan chiqarishida	2 500 000	9110	2810
2.	Xarid qilingan tovarlarning qiymati hisobdan chiqarishida	1 500 000	9120	2910
3.	Xarid qilingan tayyor mahsulotlarga tegishli QQS summasiga	300 000	9110	6410
4.	Xarid qilingan tovarlarga tegishli QQS summasiga	180 000	9120	6410
5	QQS budjetga to‘lab berilishida	480 000	5110	6410

Xo‘jalik yurituvchi subyektlar o‘zining hisob siyosati bilan tasdiqlangan ishchi schyotlar rejasiga qo‘shilgan qiymat solig‘i 6420 - “Budjetga qo‘shilgan qiymat solig‘i bo‘yicha qarz” schyotda hisobga olinishi belgilab qo‘yishlari mumkin. Masalan, tayyor mahsulotning realizatsiyasini quyidagi buxgalteriya yozuvlari bilan aks ettiriladi:

DT schyot 4010 - “Xaridorlar va buyurtmachilardan olinadigan schyotlar”;

Kt schyot 9010 - “Tayyor mahsulotlarni sotishdan daromadlar”.

Ushbu operatsiya bilan bog‘liq qo‘shilgan qiymat solig‘i summasiga quyidagi buxgalteriya yozuvi amalga oshiriladi:

DT schyot 4010 - “Xaridorlar va buyurtmachilardan olinadigan schyotlar”;

Kt schyot 6420-“Budjetga qo‘shilgan qiymat solig‘i bo‘yicha qarz”

Qo‘shilgan qiymat solig‘ida nol darajali stavkani qo‘llash hisobini to‘g‘ri tashkil etish va ma‘lumotlarning ishonchligini ta‘minlash maqsadida 6420 “Budjetga qo‘shilgan qiymat solig‘i to‘lovlari bo‘yicha qarz” schyoti bo‘yicha quyidagi ishchi schetlarni ochish va ularni schyotlar rejasiga kiritishni tavsiya qilamiz:

6420 - schyot-“12% stavkada sotib olingan tovar-moddiy zaxiralarga QQS”;

6421- schyot-“0% stavkada sotib olingan tovar-moddiy zaxiralarga QQS”.

Schyotlarning harakatlanishini quyidagi buxgalteriya o‘tkazmalari orqali ko‘rishimiz mumkin.

4-jadval

Xo‘jalik yurituvchi subyektda sotilgan mahsulot va tovarlarga tegishli QQS hisoblashni schyotlarda aks ettirilishi, ming so‘mda

№	Xo‘jalik operatsiyalari mazmuni	Soni	Narxi	Summasi	QQS stavkasi	QQS summasi	Jami QQS bilan birga
1	Mahsulot realizatsiya qilindi	15	5000	75000	12	9000	84000
2	Ish bajarildi	1	10000	10000	0	0	10000
	Jami	16		85000		9000	94000

Tayyor mahsulotning sotilishi quyidagi buxgalteriya yozuvi bilan aks ettiriladi:

DT schyot 4010-“Xaridorlar va buyurtmachilardan olinadigan schyotlar” 85 000 ming so‘m;

Kt schyot 9020 -“Tovarlarni sotishdan daromadlar” 85 000 ming so‘m.

Bu operatsiya bilan bog‘liq QQS summasiga quyidagi buxgalteriya yozuvi tuziladi:

DT schyot 4010 - “Xaridorlar va buyurtmachilardan olinadigan schyotlar” 9 000 ming so‘m;

Kt schyot 6420-“12% stavkada sotib olingan tovar-moddiy zaxiralarga QQS” 9 000 ming so‘m;

Kt schyot 6421-“0% stavkada sotib olingan tovar-moddiy zaxiralarga QQS” 0 so‘m.

Bu o‘zgarishlar qo‘shilgan qiymat solig‘i bo‘yicha soliq hisobotlarini tuzishni

osonlashtiradi va soliq nazoratini kuchaytiradi.

5. XULOSA VA TAKLIFLAR

Yuqoridagilarga asosan xulosa qiladigan bo‘lsak, soliq imtiyozlarining buxgalteriya hisobini MHXSlari talablari asosida yuritish maqsadga muvofiq.

Umuman olganda xo‘jalik yurituvchi subyektlarda qo‘shilgan qiymat solig‘ini 6420-“12% stavkada sotib olingan tovar-moddiy zaxiralarga QQS”, 6421-“0% stavkada sotib olingan tovar-moddiy zaxiralarga QQS” schyotlarda hisobini yuritish natijasida, qo‘shilgan qiymat solig‘i hisobi xo‘jalik yurituvchi subyektning buxgalteriya hisobida aniq va shaffof tarzda olib borilishini ta‘minlaydi hamda qo‘shilgan qiymat solig‘i bo‘yicha soliq hisobotlarini tuzishni osonlashtiradi va soliq nazoratini kuchaytirish imkonini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyaci to‘g‘risida”gi PF-60-son farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevraldagi “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4611-son qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasining 2020 yil 30 sentabrdagi «Soliq hisobotining shakllarini tasdiqlash to‘g‘risida»gi qarorga qo‘shimchalar kiritish haqida 2020-38-son qarori. [O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2020 yil 20 oktabrda ro‘yxatdan o‘tkazildi, ro‘yxat raqami 3221-1].
4. Misirov K.M. “Bilvosita soliqlarning moliyaviy hisobi va auditini takomillashtirish” mavzusidagi dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent, 2010.
5. Xotamov K.R. “Bilvosita soliqlar hisobi, tahlili va auditini takomillashtirish” i.f.d. dissertatsiyasi avtoreferati, T.: 2016 y.16 b.
6. Abdullayev A.B. Soliq to‘lovlari hisobi va tahlilini takomillashtirish. Avtoreferat. 2020.
7. Akramov F.A. Soliq xarajatlari hisobi va auditini takomillashtirish. Avtoreferat. 2022.
8. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 24 avgustdagi 507-son “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari va unga tushuntirishlar matnini tan olish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi qaror.
9. BHMS №21.
10. my.soliq.uz
11. Djalilov, R. (2023). Sovershenstvovaniye rascheta lgot po nalogu na dobavlenuyu stoimost. *Economics and Education*, 24(2), 272–278. https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss2/a42.